

Streszczenie pracy doktorskiej:
„Myślenie religijne Abrahama Joshuy Heschela.
Między religią a filozofią”
Autor: Andrzej Myrdko
Kraków, 12.10.2023 r.

W dysertacji przedstawiono zagadnienie relacji religii i filozofii w kontekście myśli Abrahama Joshuy Heschela, w oparciu o dostępną literaturę przedmiotową. Zasadniczym celem była próba przybliżenia i przedstawienia myślenia religijnego, które w ujęciu Heschela, krąży jak elipsa wokół dwóch ognisk: religii i filozofii. To myślenie jest wieloaspektowe, sytuacyjne i biegunowe; wyrasta ono z głębi judaizmu i określane było przez myśliciela m.in. jako filozofia religii, teologia głębi, biblijna wizja rzeczywistości. A zatem jest to myśl, która jest otwarta zarówno na wymiar ludzki, jak i transcendentny.

W dysertacji posłużono się przede wszystkim metodą analityczno-syntetyczną. Trudność polegała na tym, iż Heschel nie był myślicielem systematycznym, dlatego też niektóre przeprowadzone w pracy analizy mają charakter rekonstrukcyjny, a próby uściślenia nie do końca jasno wyrażonych koncepcji dokonano na podstawie tych, które zostały wyrażone przez niego w sposób jasny i wyraźny. W rozprawie porównano również jego poglądy z poglądami innych filozofów, aby wskazać, iż nie rodziły się one w próżni, ale powstawały w określonym kontekście filozoficznym, historycznym czy kulturowym. Przybliżenie poglądów żydowskiego myśliciela z użyciem terminów filozoficznych napotykało też trudności ze względu na często oryginalny, metaforyczno-eliptyczny język, który jest niewątpliwie cechą charakterystyczną myśli żydowskiej, a także ze względu na poetyckie inklinacje i styl pisania Heschela.

Całość rozprawy została zawarta w czterech rozdziałach. W pierwszym omówiono kwestie dotyczące źródeł myśli żydowskiego filozofa, a następnie zagadnień dotyczących jego filozofii człowieka. Wskazano dwa źródła: pierwsze to tradycyjna chasydzka pobożność Heschela, drugie to tradycja filozofii europejskiej, której nigdy nie odrzucił. Inspirował się on głównie fenomenologią Husserla, ale widać również wpływ m.in. Heideggera, Tillicha oraz filozofii dialogu. Natomiast filozofia człowieka była jednym z najważniejszych zagadnień myśli Heschela. Zajmował się nią nie tylko ze względu na jej doniosłość i ważność, lecz zainteresowanie tą tematyką wynikało przede wszystkim z jego zatroskania i niepokoju o właściwy pogląd na człowieka w filozoficznych poszukiwaniach. Dlatego też opisując antropologię żydowskiego myśliciela, poruszono takie zagadnienia, jak: problemowość i samorozumienie człowieka, dewaluacja człowieczeństwa, dystynkcja: byt ludzki-bycie ludzkie oraz godność ludzkiej egzystencji.

W drugim rozdziale dokonano szczegółowej analizy myślenia religijnego Heschela, którego zasadniczą cechą jest polaryzacja. Żydowskie życie i myślenie można zrozumieć właściwie w kategoriach modelu dialektycznego, zawierającego elementy przeciwne albo kontrastowe. Podobnie jak dwa końce magnesu mają przeciwne własności magnetyczne, kategorie te stoją naprzeciw sobie i stanowią przykład biegunowości, która spoczywa w sercu judaizmu. Jest to biegunowość idei i zdarzeń, micwy i grzechu, kawany i czynu, regularności i spontaniczności, jednorodności i indywidualności, halachy i hagady. Zagrożeniem dla niej jest zjawisko określane przez Heschela jako behawioryzm religijny, którego reprezentantami są

Spinoza i Mendelssohn. Ponadto w rozdziale tym objaśniono m. in. takie zagadnienia jak: relacja filozofii i religii, myślenie sytuacyjne a pojęciowe, problem wejrzenia, radykalne zdumienie i poczucie tego, co niewysłowione. Dość obszernie przeanalizowano również niezmiernie istotne dla Heschela zagadnienie teologii głębi, a w tym ujęciu poglądy Kierkegaarda oraz rabina Mendla z Kocka, zwanego Kockerem.

W kolejnym rozdziale poruszono kwestię Boga w kontekście myślenia religijnego. Przeanalizowano poglądy najważniejszego dla judaizmu filozofa średniowiecznego, Majmonidesa, w świetle krytycznych uwag Heschela, a następnie Heschelową koncepcję Boga, krytykę filozoficznych dowodów na istnienie Boga, problem założenia ontologicznego i zagadnienie symbolizmu. Szczególnie zwrócono uwagę na tzw. rewolucję kopernikańską żydowskiego myśliciela, którą wyraża on w trzech punktach: po pierwsze, Bóg poszukuje człowieka, co stanowi największe przesłanie hebrajskiej Biblii; po drugie, człowiek jest kimś niesłyszczanym ważnym dla Boga; po trzecie - i to mogłoby być istotą religii - Bóg jest bardziej zaangażowany w poszukiwanie człowieka niż człowiek w poszukiwanie Boga.

W ostatnim, czwartym rozdziale, przedstawiono profetyczny wymiar myślenia religijnego, który doprowadził Heschela do porzucenia spokojnego i naukowego życia, aby na wzór proroków, ale także Majmonidesa i Kockera zaangażować się w problemy społeczne współczesnego świata. Omówiono cechy charakterystyczne osoby proroka, który został określony przez żydowskiego myśliciela jako *homo sympathetikos*, i wskazano na to, iż rozumienie Boga w ujęciu biblijnym czy prorockim znajduje się na antypodach rozumienia, które można napotkać w innych starożytnych religiach, ale także w tradycji filozofii europejskiej. Zdaniem Heschela tym, co odróżnia Boga proroków od innych wyobrażeń czy koncepcji filozoficznych, jest pojęcie *pathos*, ukazujące obraz Boga, który nigdy nie jest obojętny wobec spraw ludzkich, nigdy nie może znajdować się poza dobrem i złem i zawsze zwraca się ku sprawiedliwości. *Pathos* Boga jest wyrazem Jego szczególnej troski o stworzenie. W rozdziale tym podjęto również m.in. takie zagadnienia jak: prorockie rozumienie Boga, *pathos* a *ethos*, antropotropizm a teotropizm, Bóg *pathos* a Bóg filozofów, *pathos* i problem ontologii, Berkovits *contra* Heschelowa koncepcja *pathos*.

